

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Somló-hegy a Nyugat-Cserhátban

HÁZI JUDIT

Ülök a hegyen. Lábam alatt terül el a Cserhát, én szeretem hegységnek nevezni, pedig csak egy kis domb. Nekünk alföldi embereknek ez is hegy. Idestova tíz éve ülök a hegyen, no jó nem folyamatosan, hanem időről időre kijárkálva, mindig egy kicsit molyolva a gyeppen. Nekem úgy tűnik, hogy nem történik itt semmi. Néha egy egerészölyv tűnik fel, néha crossmotorosok. Embert itt még nem láttam.

Pedig a terület az őskor óta lakott, ahol a patak bekanyarodik, a műút túloldalán egész nagy újkőkori, rézkori, honfoglalás és Árpád-kori telepet találtak. A hegyről kevés lelet került elő, de mindkét oldalán, Rád és Penc felé is a hegylábánál egymást érték az emberi telepek. Mindenki szerette a hátát egy ilyen meredeken kiemelkedő hegynek támasztani, ahonnan be lehetett látni a vidéket, ellenőrizni az utakat. Az őrszemek állandóan válthatták egymást, éjjel biztosan messzire fénylett fáklyáik tüze...

Hogy mikor kezdtek itt szőlőt művelni azt nem tudom, már 1785-ben is szőlőt jelöl a térkép, a régebbi korokból pedig nincs bizonyítékom. A korabeli térképeken Körtvélyes-hegynek, vagy Szarka-hegynek is nevezik, tehát a szőlő mellett gyümölcsfák is helyet kaphattak, de a madárvilág sem szorult ki a területről.

No de térjünk vissza a szukcesszióhoz, és a terület bemutatásához:

Somló-hegy

A Rád és Penc között magasodó Somló-hegy egyike a Cserhátra jellemző andezitteléreknek. Mint sok más cserhádi térrre, erre is áthalmazott lösz települt, amely fajgazdag löszgyep kialakulását tette lehetővé.

Ezt az ösgyepet később feltörték, szőlő és gyümölcsös parcellákat hozva létre. Ma már ezeket csak a hegylábi régióban művelik, (zöldség, málna, kukorica parcellák) így az eredeti növényzet fokozatosan visszatérhet.

Az egykori gyümölcsfák már kiszáradtak, elkorhadtak, helyüket csak néhány facsonk jelzi. Érdekes kivétel azonban a gyümölcsösökből ottmaradt birs (*Cydonia oblonga*) mely láthatóan „jól érzi magát” a DK-i lejtőkön. A hegyet körülveszi a Penc-ág nevű patak emiatt az alsóbb régiókban nádasodik illetve siskanád (*Calamagrostis epigeios*) és kanadai arany vessző (*Solidago canadensis*) figyelhető meg.

A hegy északi oldalán (a műút felé eső részén) kis maradványtölgyes van. Elsősorban molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) és a fehér virágú virágos kóris (*Fraxinus ornus*) alkotják.

A hegy nyugati oldalán felhagyott gyümölcsösök vannak, melyeket 30–50 éve hagyhattak fel, és helyükön szép löszgyep regenerálódott. A névadó hosszúlevelű árvalányhaj (*Stipa tirsia*) mellett megjelenik a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*) is. Jellemző a lenek fajgazdagsága. Mind a fehér virágú árlevelű len (*Linum tenuifolium*), mind a sárga virágú sárga len (*Linum flavum*) megtalálható. A félcserjéket a hegyi gamandor (*Teucrium montanum*) és a korai kakukkfű (*Thymus praecox*) képviseli. A sások közül leggyakrabban sziklai sással (*Carex halleriana*) és az ugyancsak apró termetű lappangó sással (*Carex humilis*) találkozhatunk. Nagyon gyakori fűfaja a gypnek a pusztai csenkesz (*Festuca rupicola*) és a tető felé kisebb foltokban késeiperje (*Cleistogenes serotina*) is megjelenik. A fehér virágú ágas homokliliom (*Anthericum ramosum*) szintén a gerinc felé gyakoribb, míg az útszéli imola (*Centaurea micranthos*) jóval közönségesebb. Nevével ellentétben a közönséges borkóró (*Thalictrum minus*) csak néhány helyen fordul elő, míg a kardos peremizs (*Inula ensifolia*) meghatározó eleme a gypnek. Szerencsére a rózsaszín virágú kiséfű hangyabogáncs (*Jurinea mollis*) is gyakori még, amelyen – nevéhez híven – mindig hangyák szorgoskodnak.

A Penc felé eső lejtő, amely az északkeleti lejtő és egy kissé nedvesebb, emiatt az erdei elemek túlsúlya figyelhető itt meg. Hiányoznak az árvalányhajak (*Stipa* spp.) viszont sok tő bíboros kosbor (*Orchis purpurea*), zászlós csüdfű (*Astragalus onobrychis*), festő rekettye (*Genista tinctoria*) él itt.

Néhány helyen utólagos zavarások történtek, emiatt itt bolygatottabb élőhelyek alakultak ki, melynek jellemző növénye a bolyhos levelű magyar zsálya (*Salvia aethiopsis*), a jakabnapj aggó-fű (*Senecio jacobea*), a tátorjánra hasonlító szümcső (*Bunias orientalis*) és a közönséges bábakalács (*Carlina vulgaris*). Délkelet felé haladva a hegytetőn akácérdő következik.

Néhány helyen megindult a cserjésedés. Veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*) és fagyal (*Ligustrum vulgare*) jellemző az árnyékosabb északkeleti oldalra, naposabb részeken gypűrózsa (*Rosa canina*) valamint a sárga virágú pukkanó dudafűrt (*Colutea arborescens*) fordul elő, de megjelennek fiatal csertölgyek (*Quercus cerris*) és molyhos tölgyek (*Quercus pubescens*) is. A hegy gerincén az akácérdő folytatásaként erdészeti művelés alatt álló tölgyerdő következik, amely azonban már a Szőri-erdőhöz tartozik.

Ezt a leírást még 1997-ben készítettem. Mi változott azóta? A kis akácérdő megnőtt, a cserjék többen lettek, viszont a birsalmafákat nem láttam már egy ideje, eltűntek, elkorhadtak. Kevesebb lett a pukkanó dudafűrt és a bíboros kosborok is megritkultak. Ahogy bezáródik a gyp kiszorul a magyar zsálya és a szümcső is. Valahogy zártabb, dúsabb lett az egész. Pedig bolygatják rendszeresen, pár évente véletlenül mindig leég a terület, de csak a hegy nyugati oldala.

27, 43 és 50 éve felhagyott parcellákat tudtam elkülöníteni. Ezekből az időkből származó légifotót tudtam beszerezni, tehát legalább ennyi ideje nem művelték már az adott parcellát.

A hegy alján és körülötte művelt területek voltak még 8–10 éve, kukorica, málna, kapáskultúrák illetve kaszálók, lucernaföldek. Ma már csak néhány tábla kukorica van, inkább parlagok azok is.

A hegylábi részek még őrzik a művelés nyomait, részben művelt részben már felhagyott parcellák váltakoznak. A friss felhagyások vezérnövénye az aprószulák (*Convolvulus arvensis*), a siskanád (*Calamagrostis epigeios*) és a védett budai imola (*Centaurea sadleriana*).

Nedvesebb térszíneken az Amerikából behurcolt magas aranyvessző (*Solidago gigantea*) gyomosít. A művelés elmaradásával először a gyom jelegű, kevésbé érzékeny fajok jelennek meg.

A hegy középső régiójában azonban már jól beállt gyeget találunk, tipikus lösznövényekkel: kései pitypang (*Taraxacum serotinum*), késeiperje (*Cleistogenes serotina*), kiséfű hangyabogáncs (*Jurinea mollis*), sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*), magvasodró (*Crupina vulgaris*), hegyi gamandor (*Teucrium montanum*), hosszúlevelű árvalányhaj (*Stipa tirsia*), nagy pacsirtafű (*Polygala major*), hegyi orbáncfű (*Hypericum montanum*), *Carlina vulgaris*.

Ezt a rendkívül sokszínű és változatos vegetációs képet nagyon nehéz térképezni, mert nincsenek jól elkülöníthető egységek. Inkább csak folyamatos átmenetek vannak az alábbi típusok között:

Calamagrostis típus: Ez a típus a nedvesebb, hegylábi régióban fordul elő, ahol a hegyről lemosódó tápanyag összegyűlik, vagy a korábbi trágyázás, vegyszerhasználat emlékeként még megmarad. Ennek is több típusa van, a hegy nyugati Rádra néző oldalát mutatom be először. Ez egy nagyon érdekes, kevert állomány, a névadó siskanád (*Calamagrostis epigeios*) mellett a *Poa pratensis*, zöld dárdahere (*Dorycnium herbaceum*), *Clematis vitalba* voltak a fő állományalkotók. Jól látszik még a szőlő is, legalább 10 éve nem művelik már, de némelyik még terem. Ez a társulás egyébként nagyon keveset változott az elmúlt évek során, igaz néhányszor le is égett. A növényzet foltos, nagy túrásnyomok nem látszanak, de azért a bolygatás érződik a területen. Ilyen foltokban tömeges a *Salvia nemorosa*, az *Arrhenatherum elatius*, a *Coronilla varia*. Gyakori még a *Cardaria draba*, és főleg korábban volt jellemző a *Melilotus officinalis*, most már csak egy-egy példány fordul elő. Szálanként megjelenik a *Chondrilla juncea*, *Verbascum phoeniceum*, *Melica transilvanica*. Szintén jellemző, bár nem gyakori a *Melandrium album*, a *Ranunculus polyanthemos* és a *Rumex patientia*.

A következő típus szintén nagyon zavart képet mutat, szintén hegylábi régióban található, azzal a különbséggel, hogy zavarbaejtő módon nincs benne *Calamagrostis*. Itt látszanak a nagy túrásnyomok, a vaddisznók gyakran járnak ide táplálkozni, például a mogorós lednek (*Lathyrus tuberosus*) ehető földalatti gumójáért, ami gyakran jelenik meg a bolygatott felszíneken. Az embernek tisztára az az érzése, mintha a disznó direkt „művelné a kiskertjét”, túrásával nem engedné bezáródni a gyepet. Ez a típus az *Arrhenatherum*-típus. Névadó faja a franciaperje (*Arrhenatherum elatius*), nagyon gyakori faja még a réti perje (*Poa pratensis*) és a zöld dárдахere (*Dorycnium herbaceum*). Megjelenik foltokban a magas aranyvessző (*Solidago gigantea*). Viszonylag cserjés a terület, illetve a típus, fagyal (*Ligustrum vulgare*) és gyepürózsa (*Rosa canina*) jellemzik. Gyakori még a mindent beszövő lián, az erdei iszalag (*Clematis vitalba*). A pillangósvirágúakat képviselik az édesgyökerű csüdfű (*Astragalus glycyphyllos*) és a már emlegetett mogorós lednek (*Lathyrus tuberosus*).

Érdekes, hogy megjelennek olyan fajok is, amelyet a környéken jobb gyepekben szoktam találni, emiatt érzékeny fajnak gondolnám, mint pl. *Carex tomentosa*. Ez tömegesen csak a Bükkös-hegy egy részén található, kétlevelű sarkvirágok társaságában, tehát nem a tipikusan gyom jellegű fajok között tartom számon. Ugyanígy megjelenik a *Festuca rupicola* és az *Inula ensifolia* is, vagy ezek a fajok is nagyon toleránsak, és megjelennek a szukcesszió kezdeti stádiumában is, vagy ez a rész korábban egy jobb gyp lehetett, és abból maradtak itt a bolygatás után, bár ez a hegylábi művelés ismeretében nem látszik valószínűnek.

A hegy középső régiójában következnek a *Stipa tirsá* dominálta gyp. Valójában nem túl fajgazdag, az árvalányhaj helyenként éppolyan üres, monodomináns foltokat tud kialakítani, mint a *Calamagrostis*, csak ez sokkal szebb, jobb benn járni, szépen fújja a szél, és emiatt jobban szeretjük.

Itt is vannak zavart foltok ahol a *Teucrium chamaedrys* az egyeduralkodó, de azért olyan szép látványos fajok is ide kötődnek, mint a *Jurinea mollis*, *Melampyrum barbatum*, *Sanguisorbá minor*.

Korábban ezek az élőhelyek is nyíltabbak voltak, most az utóbbi 10 évben egy kicsit záródni látszik a gyp, bár nem figyeltem folyamatosan, ezek csak olyan megérzések. Állandó eleme a gypnek a *Dorycnium herbaceum*, *Carex halleriana*, és az *Inula ensifolia*, érdekes, hogy *Festuca* viszonylag kevés van.

Első látásra az ember vár egy *Festuca*-s típust is a hegytől, aztán amikor le kellene írni és keresi a „locus classicust” akkor jön rá, hogy csak *Stipa* tövek vannak, *Festuca* alig, az nem egy önálló formáció. Pedig a környék gyepeinek ez az alapmátixa, *Festuca rupicola*, némi *Inula ensifoliával*, *Teucrium*, *Thymus*, *Carlina*, *Dorycnim* és ez ismétlődik különböző kiegészítő fajokkal. Itt a Somló nyugati lejtőjén viszont az alapmátrix fű szerepét a *Stipa tirsá* veszi át. Nem gyakori ez, egy helyről tudok még Rád és Kosd között.

A hegy keleti oldalán, ahol hűvösebb van, a talaj nedvesebb marad, ott található a *Brachypodium-típus*. Itt is egyeduralkodó ez a fűfaj, helyenként, főleg a hegylábi részeken a *Calamagrostis*-szal keveredik, főntebb *Festuca*-val. Állandóan jelen van a *Dorycnium herbaceum* és az *Inula ensifolia*. Gyakori a *Plantago media* és a *Campanula glomerata*.

1842-ben a 2. katonai felmérés idején a hegyen szőlő és gyümölcsös volt, a patakot végig fasorok kísérték. A főút mellett, nem messze attól ahol most a busz áll, volt a Körvtélyes csárda, ahol a környékbeli jó borokat mérték. A szemben lévő Kis-hegy, a faluhoz közelebb eső Bok-hegy, a Menyecske-hegy, a Szank-hegy (ezek mind Penc határában vannak) tele volt szőlőkkel. Lassan azonban a korábban híres szőlőművelésnek kezdett leáldozni, az 1880-90-es filloxéravész miatt más, ellenállóbb fajtákat kezdtek telepíteni, valamint az 1940-es években meginduló téeszésítés miatti szerkezetátalakítás, összevonás is átformálta a szőlőhegyeket. Sok helyen ekkor kezdtek málnát telepíteni a szőlők helyére, bár ez az 1950-es térképen még nem látszik, mert a szőlő-gyümölcsös jelölés még a régi kiterjedést mutatja. A Somló-hegyen jórészt megmaradt a szőlő, de már nem összefüggő borításként, hanem kisebb parcellákra szakadozva. 1957-ben a hegy középső, felsőbb harmadában már voltak olyan területek, ahol kialakulhatott a gyp, 1965-re ehhez újabb parcellák csatlakoztak, míg 1980-ra mindenhol eltűnt a művelés nyoma. Legtovább azonban a hegylábi területeket használták, nem állandóan, néhány helyet kaszáltak is, emiatt megfigyelhető egy markáns különbség a hegy teteje és alja között. A különbséget csak erősíti, hogy a hegyről lemosódó csapadék hozta magával a termőtalajt is, amely az aljában gyűlt össze, így a tetőn humuszban szegényebb, rosszabb vízháztartású talaj található, az aljában a tápanyagfeldúsulás és a patak közelsége miatt jobb talajadottságú helyek jöttek létre. Ez jól nyomon követhető a hegytetői *Stipa tirsá*-*Salvia nemorosa* formáció, a középső ré-

gió *Arrhenatherum*-os fázisa és a hegylábi *Solidago*-s, *Calamagrostis*-os fázis megfigyelésével is. Ezek a típusok persze nem állandóak, nem lehet éles határvonalat húzni, hanem többféle „küzdelmi zónán”, keresztül folyamatosan alakulnak át egymásba.

A középső régióban nagyon érdekesen keveredik a *Calamagrostis* és a *Stipa tirsia*, egy-egy aszályosabb nyár után a harcból a *Stipa* kerül ki győztesen, sőt néhány helyen egészen a lenti *Arrhenatherum*-os, gyomos részig is lehatol. Ugyanígy a *Calamagrostis* is föl tud húzódni helyenként, de itt nagyon finom egyensúlyról van szó. A *Stipa* jól tudja kolonizálni az üres felszíneket, ugyanúgy monodomináns foltokat hozva létre, mint a *Calamagrostis*, csak ezt valahogy szebbnek, természetesebbnek látjuk, mert a kevés fajok egyike, akiket beenged a gyepebe a *Jurinea mollis*, *Rapistrum perenne* (a pót-tátorján), *Crupina vulgaris*, *Taraxacum serotinum* és *Orcis militaris*. Emiatt aztán nem érezzük üresnek és fajszegénynek.

A *Calamagrostis* más helyen is vissza tud szorulni, például a Bükkös-hegy északi oldalán, az akác-erdő melletti *Calamagrostis* állományt felváltotta a *Cytisus austriacus*-os, *Festuca*-s kevert gyepe.

A hegy középső, felsőbb harmadában 1957 körül felhagyott területek visszagyepesedése kezdetben lassan indult, mert a környező területeket még művelték. A hegygerincen haladó út mellett maradhettek eredeti gyepfajok, illetve a hegy északi letörésén található kis tölgyes folt szolgálhatott fajforrásként. Valószínűleg az első néhány év a gyomos fázis volt, például *Stenactis annua*, *Carlina vulgaris* tudott felszaporodni, mint ahogy az most is látható a Kis-hegy nemrég (2-3 éve) felhagyott málnásában, vagy a csővári Aranygomb-hegy szőleijében. Ezután kezdhettek a jobb löszfajok betelepülni, kezdetben foltosan, mint a *Thymus*, *Astragalus onobrychis*. *Teucrium chamaedrys*, (mint a Bükkös-hegy nyugati lejtőjén is, bár ott a *Botriochloa* szaporodott fel a következő fázisban) aztán a *Festuca*, *Stipa tirsia* is. Ahogy a szomszédos területeket is felhagyták, ezek a fajok úgy tudtak egyre jobban elterjedni, igaz lokális zavarások mindig is voltak a szukcesszió menetében, mint vakondtúrások, hangyaboly. Ezekben, mint mikrosebeken mindig újraindul a begyógyulás, pl. több helyen megfigyeltük, hogy a nagy hangyabolyokon *Calamagrostis* telepedett meg, vagy ott tudott csak megmaradni, de onnan újra be tudja népesíteni a környékét. A szukcesszió valószínűleg ugrásokkal, befagyásokkal és visszafordulásokkal dolgozik. Egy másik még jelentősebb visszavető tényező a tűz. A Somló-hegy déli oldala 2001-ben teljesen leégett, 2005-ben pedig egy része. A tűz után ismét egy gyomos fázis kerül előtérbe, gyakran pillangósokkal, itt a *Melilotus officinalis* terjedt el, de néhány év alatt visszaszorult. A tűz után a *Stipa* nagyon jól tudott regenerálódni, a cserjék, fák növekedését viszont visszavetette. A *Calamagrostis*, *Vitis*, *Clematis* dominálta hegylábi foltok tíz év alatt nem léptek előre, fajkészletében és dominanciaviszonyaiban közel azonos maradt.

Ez a rész még nagyon dinamikus, itt várható az özöngyomok, pl. *Solidago gigantea* előretérése is. Néhány helyen, kisebb foltban már van a hegyen, főleg a hegylábi, gyomosabb régióban, az elkövetkezendő 5–10 évben számítani lehet a terjedésére. A közeljövő másik lehetősége a cserjésedés, és az elakácosodás, amely különböző sebességgel halad, a lenti, vízben és tápanyagban gazdagabb részeken gyorsabb, a hegy középső, felső harmadában a kevés tápanyag és a szárazság miatt ez nem jellemző. Nemrég visszatértem a Bükkös-hegy Háromszög nevű területére, amely referenciagyepként szolgál a tájban, lehet hogy azt soha nem művelték, hármast határ és megyehatár lévén. A második méta túra alkalmával már jártunk ott, akkor még fel tudtunk menni a két rétből álló terület felső részébe. Ma már az alsó gyepe teljesen becserjésedett, csak az erdőn át illetve bozótvágó késsel közelíthető meg. A felső rét, a tulajdonképpeni ősgyep viszont ellenállt a cserjésedésnek, pedig ugyanúgy akácok és cserjesáv veszi körül, mint a lenti társát. Úgy tűnik, mintha a beállt gyepek közösség ellenállóképessége jobb lenne, ha a gyepe túljut egy kritikus szerkezeti fázison utána már nagyjából önfenntartó. Már csak az a kérdés, hol van ez a kritikus pont, gyanítom gyepeként és területenként is más és más, és hogyan tudjuk elérni ezeket az állapotokat.

